

Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal

Jurnalning bosh sahifasi: <https://universaljurnal.uz>

Universal International Scientific Journal

e-ISSN: [3060-4540 \(online\)](https://doi.org/10.30604/2024.1.5)

Year: 2024 Issue: 1 Volume: 5

Published: 24.08.2024 <https://universaljurnal.uz>

International indexes

GOOGLE SCHOLAR
CROSSREF (OAK BAZA)
ZENODO
OPEN AIRE
EUROPUB
RESEARCHGATE (OAK BAZA)
SJIF

Abduvaxopova Mahliyohon Azizillo qizi

Andijon davlat universiteti
abduvaxopovamahliyo@gmail.com

Uzbekistan

G'O'ZANING G.BARBADENSE L. INGICHKA TOLALI TURINING TURICHI DURAGAY SHAKLLARIDA MORFO-BIOLOGIK BELGILARNING IRSIYLANISHI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada g'o'zaning nafaqat tezpishar, yuqori hosildorlik va tola sifati, kasallik va zararkunandalarga bardoshlilik, balki ekstremal darajadagi yuqori temperatura va suv tanqisligiga bardoshli navlarni yaratishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunga kelib, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining va to'qimachilik sanoatining hozirgi zamon talabi, olimlarning oldiga g'o'za navlarini uzliksiz yaxshilab borish kabi yangidan-yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bu borada, qimmatli xo'jalik belgilarning ahamiyati katta. Qolaversa, qimmatli xo'jalik belgilar asosan miqdoriy belgilardir.

Kalit so'zlar: G.barbadense L, Marvarid, Iolatan, Surxon-14, Termiz, morfo-biologik belgilar, tola sifati, chidamlilik.

Abstract: In this article, great attention is paid to the creation of varieties of cotton not only for quick ripening, high yield and quality of fiber, resistance to diseases and pests, but also for extreme high temperature and water shortage. Today, the current demands of agricultural production and the textile industry put new tasks before scientists, such as continuous improvement of cotton varieties. In this regard, valuable economic signs are of great importance. In addition, economic indicators are mainly quantitative indicators.

Key words: G. barbadense L, Marvarid, Iolatan, Surxon-14, Termiz, morphobiological characteristics of fibers, longevity.

Аннотация: В данной статье большое внимание уделено созданию сортов хлопчатника не только по быстро спелости, высокой урожайности и качеству волокна, устойчивости к болезням и вредителям, но и по экстремально высоким температурам и дефициту воды. Сегодня современные потребности сельскохозяйственного производства и текстильной промышленности ставят перед учеными новые задачи, такие как постоянное улучшение сортов хлопка. В связи с этим большое значение имеют ценные

экономические признаки. Кроме того, экономические показатели являются в основном количественными показателями.

Ключевые слова: G. barbadense L, Марварид, Иолатан, Сурхон-14, Термиз, морфобиологические характеристики качество волокна, устойчивость.

Language: Uzbek

Citation: Abduvakhopova, M. (2024). INHERITANCE OF MORPHO-BIOLOGICAL CHARACTERS IN HYBRID FORMS OF G. BARBADENSE L. THIN FIBER TYPE OF COTTON. Universal International Scientific Journal, 1(5), 37–43. Retrieved from <https://universaljournal.uz/index.php/jurnal/article/view/1088>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13706930>

Ingichka tolali paxta yetishtirishni samarali tashkil qilish, yangi navlarni ko'paytirish va rag'batlantirish mexanizmini joriy etish" borasida, bir qator hududlarning tuproq-iqlim sharoitlarini inobatga olgan holda ingichka tolali g'o'zaning tola sifati yuqori bo'lgan, kasallik va zararkunandalarga chidamli, tezpishar, serhosil navlarini yaratish, ularning ekin maydonlarini kengaytirish, yangi va istiqbolli navlari urug'larini ko'paytirish hamda yetishtirish agrotexnologiyalarini ishlab chiqishni rag'batlantirish mexanizmini joriy etish maqsadida vazifalar belgilangan.

G'o'za bargi barg shapolog'i, barg bandi va ikkita barg yonligidan iborat. Barg shapolog'i g'o'zaning shakli va turiga qarab yaxlit yoki bo'laklarga bo'lingan bo'lishi mumkin. Dastlabki ikki-uch barg doimo yaxlit, keyingilari esa bo'laklarga bo'lingan bo'ladi. Barg shapolog'i o'simlikning tur, naviga qarab har xil kattalikda 4-400 sm² gacha bo'lishi mumkin. Bargning orqa tomonidagi 1-3-5 ta tomirida bittadan nektarlik (shiradon) bo'ladi. Barglar yashil, och yashil, to'q tusda tovlanadi,

tuklar bir yoki ikki yarusli bo'ladi, tuksiz ham bo'lishi mumkin. O'rta tolali g'o'zalarda bir tupdagi barg sathining yakuni avgust oyida 2,5-6,4 ming sm² uzun tolali g'o'zalarda esa 5,1-9 ming sm² gacha bo'lishi mumkin.

Pishib yetilgan chigit tuxumsimon yoki nok ko'rinishidadir. Chigit zarodish (murtak) va uni o'rab olgan ikkita po'stdan iborat. Ichki po'st pardasimon, tashqi po'st yog'ochlanib qattiqlashgan bo'ladi. Chigit qobig'ining tashqi tomoni tuklar bilan qoplangan, bu tuklar ancha uzun bo'lib, tola deb ataladi, ba'zilarida uzun tuk bilan birga kalta tolalar bo'lib, uni momiq (linter) deb yuritiladi. Chigitning keng tomoni xalaza, ingichka tomoni mikropil deyiladi. Ekiladigan chigitning bo'yi 12-14 mm, diametri 6-8 mm bo'ladi, bir chigitning massasi o'sish sharoitiga qarab 50-200 mg gacha bo'lishi mumkin. Chigit murtagi ikkita urug'palladan va o'simlikning asosiy organlari boshlang'ichidan iborat bo'ladi. Chigit murtagidagi moy chigit massasining o'rtacha 20-25 % ni tashkil etadi. Chigit qobig'i juda mustahkam bo'lib, qalinligi 0,25 mm ga yetadi. Chigitning rivojlanish sikli 50-60 kun davom etadi va u ikki etapdan iborat

bo'ladi. I-etapi 25-30 kunga teng bo'lib, asosiy massasiga va organlari shakllanishiga erishiladi. II-etapi ham 25-30 kunga teng bo'lib, unda pishish bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar sodir bo'ladi. G'o'za qancha ertapishar va o'sish sharoiti qancha qulay bo'lsa, chigit shuncha tez va yaxshi rivojlanadi.

G'o'zaning belgilari har hil genetik tabiatga ega bo'lib, ularning irsiylik qonuniyatlari turlichadir. Ba'zi belgilari bir juft gen nazoratida bo'lib, butunlay yoki chala dominantlikni ta'min etadi. Boshqa belgilar esa bir necha gen nazorati ostida bo'lib, ularning o'zaro ta'siri komplementar yoki epistatik tipda bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda genlarning o'zaro ta'siri polimer tipda bo'ladi. Ma'lumki, g'o'zani miqdoriy belgilariga asosan qimmatli xo'jalik belgilari – tezpisharlik, mahsuldorlik, tola uzunligi, chiqimi, pishiqligi, ingichkaligi, ko'sak og'irligi va boshqalar shular jumlasidandir.

Ushbu miqdoriy belgilar poligen hisoblanadi ya'ni bir xildagi belgining rivojlanishi bir juft gen bilangina emas, balki bir xilda ta'sir ko'rsatuvchi bir nechta gen bilan ifodalanishidir. F1 ota-ona nav va tizmalarlarning chigit tuki rangi, chigitning tuklanganlik darajasi, chigitning shakli kabi belgilari bo'yicha gibridologik tahlil qilinganda, ushbu belgilar bo'yicha ular bir-biridan farq qilishi kuzatgan. Nav va tizmalar

o'rtasida bunday farqlarning kuzatilishiga asosiy sabab ularning kelib chiqishi, genotipik va geografik jihatdan bir-biridan uzoq bo'lishi, turlararo taqqoslashda keskin farqlar yuzaga kelishi bilan bog'liqligini aniqlagan.

F1 o'simliklarida ekish-shonalash davrining irsiylanishi g'o'za ko'karib chiqqandan to shonalaguncha poya sekin o'sadi, shonalashdan boshlab esa o'sishi tezlashadi. Poyaning o'sish va rivojlanish tezligiga tur va navdan tashqari harorat, yorug'lik, tuproq namligi, oziqa bilan ta'minlanishi, tuproq xili ta'sir ko'rsatadi(1-jadval).

Ingichka tolali g'o'zaning turli navlari agrotexnikasi nav belgilari va ekilayotgan zonalarining tuproq-iqlim sharoitiga bog'liq. O'rta Osiyoda Ingichka tolali g'o'za seleksiyasi bo'yicha ishlar 1920-yillar o'rtalarida boshlandi. 1926-yildan Bayramali (Turkmaniston), 1930-yildan Vaxsh vodiysi (Tojikiston), keyinchalik xozirgi O'zbekiston g'o'za seleksiyasi va urug'chiligi institutida, Farg'ona seleksiya stansiyasi va boshqa tajriba staniyalarida Misr g'o'zasidan ingichka tolali g'o'za navlarini yetishtirishga oid ishlar olib boriladi. 1930-yil Misrdan Ashmuni, Zagora, Saxel kabi navlarning chigitlari keltirilib, Tojikistonning Vaxsh vodiysida ekildi, biroq ular juda kamhosil bo'lib chiqdi. Shu yili O'zbekistonda ham birinchi marta Ingichka tolali g'o'za ekildi (0,2 ming ga, hosildorlik 9,7

s/ga, yalpi hosil 0,2 ming t).

F1 o'simliklari ekish-gullash davrining irsiylanishi, g'o'za guli ikki jinsli, organlari besh doirada beshtadan bo'lib joylashgan. Tuzilishi-tashqi tomonidan uchta yirik gul yonligi; keyin 5 ta o'zaro birikib ketgan va kosacha hosil qilgan bargdan; kosacha ichida tag tomondan o'zaro birikkan gultoj bargi; gultojidan ichkarida otalik kolonkasi (androsey) bor. Kolonka otalik iplari trubkasidan iborat bo'lib, sirtida juda ko'p mayda otalik changchilar o'rnashgan; gulning qoq o'rtasida onalik (genisey) joylashadi, bu onalik tuguncha, ustuncha va og'izchadan iborat. G'o'za gulidan tashqarida alohida shiradon nektarlik bor (2-jadval).

G'o'zaning belgilari har hil genetik tabiatga ega bo'lib, ularning irsiylik qonuniyatlari turlichadir. Ba'zi belgilari bir juft gen nazoratida bo'lib, butunlay yoki chala dominantlikni ta'min etadi. Boshqa belgilar esa bir necha gen nazorati ostida bo'lib, ularning o'zaro ta'siri komplementar yoki epistatik tipda bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda genlarning o'zaro ta'siri polimer tipda bo'ladi. Ma'lumki, g'o'zani miqdoriy belgilariga asosan qimmatli xo'jalik belgilari – tezpisharlik, mahsuldorlik, tola uzunligi, chiqimi, pishiqligi, ingichkaligi, ko'sak og'irligi va boshqalar shular jumlasidandir.

F1 o'simliklari ekish-gullash davrining irsiylanishi

Mazkur belgi bo'yicha olingan F1 Iolatan x Marvarid x (43,7 kun), Marvarid x Termiz-31 (43,9 kun), Marvarid x Iolatan-14 (44,7 kun), Surxon-14 x Iolatan-14 (44,2 kun) duragaylarda shonalash erta boshlangan. Iolatan-14 x Termiz-31 (45,1 kun), Termiz-31 x Iolatan-14 (45,1 kun), Surxon--14 x Marvarid (45,6 kun), Marvarid x Surxon-14 (46,0 kun), Termiz-31 x Marvarid (46,3 kun), Surxon -14 x Termiz -31 (46,8 kun) o'rtacha ko'rsatgich kuzatildi. Shonalash davri Iolatan -14 x Surxon—14 (49.2 kun), Termiz -31 x Surxon-14 (47,3 kun) duragaylarda uzoq davom etganligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ekishdan to shonalashgacha bo'lgan muddat belgisining irsiylanishida Iolatan-14 x Marvarid va Surxon-14 x Marvarid ($hp = -1.3$), Iolatan-14 x Termiz-31 ($hp = -3.1$), Termiz-31 x Iolatan-14 va Iolatan-14 x Surxon-14 ($hp = -1.4$), Surxon-14 x Iolatan-14 ($hp = -0.9$), Marvarid x Termiz-31 va Termiz-31 x Marvarid ($hp = -1.1$), Marvarid x Surxon-14 va Termiz-31 x Surxon-14 ($hp = -1.5$), Surxon-14 x Termiz-31 ($hp = -3.2$) duragaylarning barchasida salbiy o'ta dominantlik, faqatgina Marvarid x Iolatan-14 ($hp = -0.6$) duragayda esa salbiy oraliq irsiylanish kuzatildi.

Ota-ona shakllari va F₁ duragaylarda ekish-shonalash davrining irsiylanishi

♀ ♂	Иолатан-14	Марварид	Термез-31	Сурхон-14
Иолатан-14	47.2±0.7	43.7±0.5	45.1±0.6	49.2±0.5
Б	4.9	3.8	2.9	3.7
h _p		-1.3	-3.1	-1.5
Гетерозис. %		92.52	95.7	91.8
Марварид	44.7±0.6	44.2±0.4	43.9±0.7	43.0±0.7
Б	4.0	2.9	4.7	2.3
h _p	-0.6		-1.1	-1.5
Гетерозис. %	94.6		85.53	88.9
Термез-31	45.1±0.3	46.3±0.6	46.1±0.7	47.3±0.4
Б	3.0	4.2	4.3	3.4
h _p	-1.4	-1.1		-1.5
Гетерозис. %	92.8	92.8		96.1
Сурхон-14	45.2±0.7	45.6±0.6	46.8±0.6	45.2±0.6
Б	2.5	3.1	2.6	3.1
h _p	-0.9	-1.3	-3.6	
Гетерозис. %	93.4	90.8	96.1	

Eslatma: 1.F₁o‘simliklarida belgining o‘rtacha ko‘rsatkichi. mm; 2.o‘rtachaning og‘ishi – Б; 3. ustunlik darajasi ko‘rsatkichi (h_p); 4. Geterozis %

Bundan chiqdi, barcha duragaylar ota-ona shakllariga nisbatan ertaroq shonalaganligi aniqlandi.

F₁ duragaylarda ekish-gul ochilishi davrining irsiylanishi

Tajriba uchun olingan ota-ona shakllari va F₁ duragaylarning ekish-gul ochilishi davri 3 guruhga bo‘lib, birinchi guruhga o‘simliklarida birinchi gul ochilgan Marvarid (69,9 kun), Termiz-31 (72,2), Iolatan-14 (73,6 kun) bo‘lib, Surxon-14 (74,3) davrni tashkil qildi (3.2-jadval)F₁Iolatan-14 x Marvarid (69,0 kun), Marvarid x Termiz-31 (69,9 kun), Marvarid x Iolatan (70,3 kun), Сурхон-14 x

Марварид (70,1) duragaylarida eng erta gullari ochilganligini o‘rgandik. O‘rtacha ko‘rsatkich Termiz-31 x Iolatan-14 (71,5 kun), Termiz -31 x Marvarid (71,2 kun), Marvarid x Surxon-14 (72,0 kun) kuzatildi. Iolatan-14 x Termiz-31 (73,3 kun), Iolatan-14 x Surxon-14 (73,2 kun), Surxon-14 x Iolatan-14 (74,3 kun), Termiz-31 x Surxon-14 (74,5 kun), Surxon-14 x Termiz-31(74,2 kun) esa eng uzoq muddatda gullari ochilganligi kuzatildi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, Surxon-14 navining gul ochilishi davri eng uzoq o‘rtacha 74,3 kuni tashkil qilib, ona sifatida olinganda duragaylarda uzoq muddatlarda gullari ochilganligini aniqland. Natijalarga ko‘ra, ekishdan to gullashgacha bo‘lgan muddat belgisining irsiylanishi Iolatan-14 x Marvarid (hp= -1.3), Termiz-31 x Iolatan-14 (hp= -1.3), Iolatan-14 x Surxon-14 (hp= -4), Surxon-14 x Iolatan-14 (hp= -

2.3), Surxon-14 x Marvarid (hp= -20), Termiz-31 x Surxon-14 (hp= -11.5) duragaylarning barchasida salbiy o‘ta dominantlik, faqatgina Marvarid x Iolatan-14 (hp= -0.7), Iolatan-14 x Termiz-31 (hp= -0.8), Termiz-31 x Marvarid (hp= -0.3), Marvarid x Surxon-14 (hp= -0.6), Surxon-14 x Termiz-31 (hp= -0.9) duragaylarda salbiy to‘liqsiz dominantlik holatlari, Marvarid x Termiz-31 (hp= -1) duragayda esa ota-onaning to‘liq ustunligi kuzatildi.

(2-jadval)

Ota-ona shakllari va F₁ duragaylarda ekish-gul ochilishi davrining irsiylanishi

♀ / ♂	Иолатан-14	Марварид	Термез-31	Сурхон-14
Иолатан-14	73.5±0.6	69.0±0.6	73.3±0.6	73.2±0.7
Б	4.5	4.0	3.5	3.4
h _p		-6.2	-0.8	-4
Гетерозис. %		93.9	96.0	93.5
Марварид	70.3±0.8	69.9±0.6	69.9±0.6	72.0±0.8
Б	5.7	4.2	5.4	4.9
h _p	-0.8		-1	-0.6
Гетерозис. %	95.5		90.9	94.8
Термез-31	71.5±0.9	71.2±0.7	72.1±0.6	74.5±0.8
Б	4.3	4.3	3.9	3.1
h _p	-1.3	-0.3		-11.5
Гетерозис. %	95.4	96.5		95.7
Сурхон-14	74.3±0.7	70.1±0.7	74.2±0.9	74.3±0.6
Б	5.8	3.8	4.6	4.6
h _p	-2.3	-2.0	-0.9	
Гетерозис. %	94.6	96.3	98.5	

Eslatma: 1. F₁ o‘simliklarida belgining o‘rtacha ko‘rsatkichi. mm; 2. o‘rtachaning og‘ishi – Б; 3. ustunlik darajasi ko‘rsatkichi (hp); 4. Geterozis %

Demak, duragaylarda o‘simliklarning barchasi ota-ona shakllariga nisbatan erta gullaganligi aniqlandi. Ayniqsa, geografik jihatdan uzoq bo‘lgan Iolatan-14 x Marvarid (69 kun) duragayining gullari erta ochildi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, F₁ o‘simliklarining ekishdan – shonalagungacha va

ekishdan – gullagungacha bo‘lgan davrlari bo‘yicha Marvarid navi ota yoki ona sifatida olinganda, eng erta shonalagan o‘simliklar Iolatan-14 x Marvarid, Marvarid x Surxon-14, Marvarid x Termiz-31 duragaylarda hamda eng erta gullagan o‘simliklar geografik jihatdan uzoq bo‘lgan Iolatan-14 x Marvarid (69 kun) duragaylarda kuzatildi.

F₁ o'simliklarining ekish – pishish davri Surxon-14 x Iolatan-14, Surxon-14 x Termiz-31, bo'yicha eng erta ko'saklari ochilgan o'simliklar Iolatan-14 x Surxon-14 duragaylarda aniqlandi. Surxon-14 navi ota yoki ona sifatida olingan

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Simongulyan G., Muhamadxonov S.R., Shafrin A.N. G'o'za genetikasi, seleksiyasi va urug'chiligi. // O'qituvchi" nashriyoti. Toshkent 1974. 6-25-b.
2. Xolmurodova G.R., Namazov Sh.E., Boboyev S.G'. G'o'zada tezpisharlik murakkab poligen. //Seleksiya va urug'chilik sohasining hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent, 2014, 126-128-b
3. Dusmatova G.A. G'o'zaning G.hirsutum L. va G.barbadense L. turlarining shakllarini duragaylash oldi chigit belgilari ko'rsatkichlarining tahlili. // Ilmiy xabarnoma. Andijon, 2018, №3, 44-47- b.